

УДК 811.161.3'73

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262401>

І. В. Царьова,

д-р філол. наук, доц.,

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри українознавства та іноземних мов*

КОЛОКАЦІЇ ТЕКСТІВ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено вивченню колокаційної структури текстів Цивільного кодексу України. Установлено, що колокації є статистично стійкими сполученнями, що становлять певний континуум між вільними й сталими сполуками. Доведено, що укладання колокацій текстів Цивільного кодексу України передбачає поєднання корпусного методу з дистрибутивним і контекстологічним аналізом.

Сучасне розуміння юридичної лінгвістики суттєво розширилось у зв'язку зі зміною співвідношення юриспруденції та лінгвістики у вивченні мовних питань правової сфери. Стаття присвячена дослідженню колокаційної структури текстів Цивільного кодексу України. Встановлено, що колокації є статистично стійкими сполуками, які утворюють певний континуум між вільними та стабільними сполуками. Доведено, що укладення сполучень текстів Цивільного кодексу України передбачає поєднання корпусного методу з дистрибутивним та контекстним аналізом. У цій статті стверджується, що сучасні зміни в гуманітарних науках виправдовують розширення діапазону інтеграції юриспруденції до деяких інших підходів, відмінних від формалістичних і прагматичних. У статті охарактеризовано особливості юридичної мови як спеціалізованої системи правових понять, що забезпечує потреби спілкування у сфері юридичної науки та практики. У статті подано огляд наукових праць, присвячених вивченню мови юридичної галузі, що охоплює загальнотеоретичні проблеми юридичної термінології, її історію, проблеми становлення та розвитку, точність і нормативність окремих термінів, а також лінгвістичні особливості окремих юридичних термінів. Явного визначення – це просте речення зі складним іменним присудком, яке може функціонувати з нульовим або лексичним дієслівним сполученням. Складність і спеціалізований характер судових справ зумовлюють особливі вимоги до підготовки та досвіду юриста. Щоб підтримувати необхідний рівень знань і навичок, юрист повинен постійно займатися своїм навчанням і підвищенням кваліфікації.

Ключові слова: криміналістичні інформаційно-пошукові системи, колокації, лексична стратифікація, текст, юридичні конструкції.

I. V. Tsareva,

ScD, Associate Professor,

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,

Department of Ukrainian Studies and Foreign Languages Professor

COLOCATIONS OF TEXTS OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE

Modern understanding of legal linguistics has expanded significantly as the relationship between jurisprudence and linguistics in the study of language issues of the legal field has changed. The article is devoted to the study of the collocation structure of the texts of the Civil Code of Ukraine. It has been established that collocations are statistically stable compounds that form a certain continuum between free and stable compounds. It is proved that the conclusion of collocations of the texts of the Civil Code of Ukraine provides for a combination of the corpus method with distributive and contextual analysis. In this article, it

is claimed that contemporary changes in the humanities justify the expansion of the range of jurisprudence integration to some other approaches, different from formalistic and pragmatic ones. The paper describes the features of legal language as a specialized system of legal concepts, provides communication needs in the field of legal science and practice. The article presents an overview of scientific works devoted to the study of the language of juridical field that covers general theoretical problems of juridical terminology, its history, formation and development issues, precision and normativity of separate terms and also linguistic features of separate juridical terminology. Typical of an explicit definition is a simple sentence with a compound noun predicate that can function with zero or lexical verb conjunction. The complexity and specialized nature of legal cases determine the special requirements for the training and experience of a lawyer. To maintain the necessary level of knowledge and skills, a lawyer must constantly engage in his education and training.

Key words: forensic information retrieval systems, collocations, lexical stratification, text, legal constructions.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Неправильна побудова звернення до різних криміналістичних інформаційно-пошукових систем призводить до нерелевантних результатів. Ситуація ускладнюється, коли необхідно знайти інформацію в неструктурованих чи слабкоструктурованих масивах, наприклад, у мережі Internet. Використовують різні пошукові ресурси (Google, Yandex, Rambler, Meta та ін.). Формулювання запиту для отримання релевантної відповіді у вузько спеціалізованій галузі стає процесом нетривіальним. Це зумовлено відсутністю розвинених мов запитів у всіх пошукових системах.

Сучасні результати спостережень за текстовими ресурсами демонструють, що при побудові корпусу тексту використовуються не окремі слова, а регулярно відтворювані конструкції – колокації. Зазначені природно-мовні структури цілком видобуваються з пам'яті як заготовлені утворення, подібні до простих слів. Регулярність і частотність появи колокацій у текстах становить значний інтерес для прикладних досліджень і вимагає теоретичного обґрунтування феномена. Завданням інформаційного пошуку в межах оперативно-розшукової діяльності є задоволення потреби в кримінально значущій інформації. Одним із способів одержання цієї інформації є звернення до різних криміналістичних інформаційно-пошукових систем.

Загальнотеоретичні аспекти феномену колокації як важливої лексичної мовної одиниці були об'єктом досліджень лінгвістів початку ХХ століття (Ш. Балі, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко). У корпусній лінгвістиці під колокацією розуміємо сполучення слів, які в тексті є частіше разом, ніж можна було б очікувати з випадкового розподілу. До цього часу в юри-

дичній лінгвістиці відсутнє чітке визначення колокації, її істотних ознак і статусу серед словосполучень.

Мета статті – здійснити аналіз колокаційної структури лексики Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) та порівняти специфіку виведення колокації, відповідно до тематичного розподілу юридичних текстів; внести пропозиції, щодо застосування методики колокаційного розподілу сталих виразів.

Варто зауважити, що сучасне розуміння юридичної лінгвістики значно розширилося, оскільки змінилося співвідношення правознавства та мовознавства у вивченні мовних питань правової галузі. Гейдельберзька науково-дослідна група визначає цю галузь досліджень як науково-теоретичну і повсякденно-практичну сферу дотику методичного сприйняття мови в юриспруденції та лінгвістичний аналіз мови в значенні практичної семантики. Аналіз тексту на різних рівнях, зокрема і на рівні колокацій, може бути повністю або частково автоматизований, що дозволяє говорити про можливість побудови аналізатора, робота якого не передбачає чинної підсистеми взаємодії з розробником або користувачем і є цілком або частково автономною [4].

Виклад основного матеріалу. Змістова структура окреслює виділення в тексті основних композиційних частин, засобів розміщення змісту тексту – «семантичних опор» та лексичної стратифікації тексту. По-перше, текст розглядається як одна з одиниць мови: «синтаксична одиниця, що має чіткі межі, власну внутрішню структуру, що представляє собою моделювальну одиницю мови» [5]. По-друге, якщо не враховувати текст самостійною одиницею мови, оскільки це «об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць», із метою забезпечення його об'єктивного аналізу потрібно знаходити якусь одиницю – зразок тексту. При цьому визначальними для виокремлення фрагмента мови є мінімальний текст, з урахуванням того, що семантика тексту, як його внутрішня, смислова характеристика «наразі недостатньо чітко окреслена» [6], адже, вибираються саме структурні характеристики – цілісність і зв'язність.

Слова закону можуть мати багато значень, межі яких становлять здоровий глузд і граматику, є недоліком з точки зору правопевності, оскільки в такому випадку складно враховувати вимоги прогнозованості. Одночасно, з огляду на інший аспект права – його податливість, м'якість, - це важлива перевага. Свобода в інтерпретації значень положень закону, яка в аспекті правової безпеки (а саме – виваженості та передбачуваності права) є недоліком, з точки зору „гнучкості” права вже є перевагою, оскільки вона надає загальним положенням закону певну можливість пристосування за умов багатоаспектності тих життєвих ситуацій, які потрібно врегулювати; особливо яскраво це виявляється при зміні загальної ситуації та панівних соціально-етичних уявлень [2].

Інверсивність логічної структури дефініції передбачає переміщення логічного наголосу з дефінієндуму (ліва частина судження) на дефінієнс (права частина судження) через заміну їх місцями, проте з синтаксичного погляду таке речення може мати й прямий, й інверсований порядок слів:

Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (ЦКУ, ст. 38) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного погляду, але інверсована у синтаксичному ракурсі;

Перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми (ЦКУ ст. 108) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного та синтаксичного погляду;

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ЦКУ, ст. 190) – експліцитна дефінітивна структура, інверсована логічно, але пряма з синтаксичного погляду.

Імплікацію дефінітивної структури вживають, якщо формально-логічна синтаксична структура дефініції порушена (пропущено оператора дефініції або одного з елементів дефінієнса (елемента, що співвідносить означуване видове поняття з родовим, або елемента, що вказує на видову відмінність означуваного поняття від інших понять цього класу; компоненти логічної структури дефініції переміщені в невластиві для них синтаксичні позиції тощо), але семантична структура юридичної конструкції (далі – ЮК) вказує на наявність дефінітивно-ієрархічних відношень між підметом та присудком (залежними від нього обов'язковими компонентами):

Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону) (ЦКУ, ст. 8); *У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права)* – наявні дефінієндуми (аналогія закону), (аналогія права), але пропущено елемент дефінієнса, що вказує на родо-видові відношення, та оператор дефініції, а елемент дефінієнса, що позначає видову відмінність, подано описово, водночас переміщено компоненти логічної структури дефініції в невластиві для них синтаксичні позиції (дефінієндум у ролі вставленого елемента).

ЮК можна трансформувати у ЮК з експліцитною дефінітивною структурою: *Аналогія закону – це регулювання цивільних відносин, не врегульованих цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, за допомогою інших актів цивільного законодавства, що регулюють*

подібні за змістом цивільні відносини та Аналогія права – це неможливість використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, які регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства. Порівнюючи базові ЮК і трансформовані за критерієм доступності, помічаємо, що базові ЮК адекватніше передають основний зміст поняття «аналогія закону», а за критерієм стандартизації досконалішим є трансформовані ЮК [2].

Речення з експліцитно вираженою дефінітивною структурою мають вищий рівень самостійності. Уживання імплікованих дефініцій сприяє формуванню високої зв'язності тексту. Експлікація дефінітивної структури підсилює формалізованість, стандартизованість, офіційність тексту права. Співвідношення експліцитного та імпліцитного способів синтаксичного оформлення дефініції в структурі тексту залежить від місця дефініції та важливості означуваного поняття для розкриття основного змісту закону. У системі українського права спостерігаємо тенденцію до виділення дефініцій ключових термінів в одну статтю на початку нормативно-правового акта: *Стаття 194. Поняття цінного паперу* (ЦКУ, ст. 194); *Стаття 202. Поняття та види правочинів* (ЦКУ, ст. 202).

Однією з важливих проблем у тлумачному галузевому словнику є розкриття значень термінів, що полягає в адекватності дефініції позначуваному терміном поняттю. Дефініція є тією межею, яка відділяє один термін від іншого, одночасно вона закріплює поняттєвий зв'язок визначуваного терміна з іншими термінами представлені в словнику терміносистеми. Дефініція має бути стислою і виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системно-пов'язаних між собою понять. Це операції з експліцитними дефініціями прямого порядку слів у Законі України про транзит вантажів:

Стаття 1. Визначення термінів. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

- *засоби транзиту – механічні засоби, контейнери, що використовуються учасниками транзиту для надання (виконання) транзитних послуг (робіт);*
- *контроль транзитних вантажів – діяльність спеціально уповноважених органів виконавчої влади та їх службових осіб у пунктах пропуску через державний кордон України по перевірці відповідності транзитних вантажів і транспортних засобів транзиту вимогам митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного, екологічного та інших видів контролю, що встановлюються виключно законами та міжнародними договорами України;*
- *транзит вантажів – перевезення транспортними засобами транзиту транзитних вантажів під митним контролем через територію*

рію України між двома пунктами або в межах одного пункту пропуску через державний кордон України;

- *транзитні послуги (роботи)* – безпосередньо пов'язана з транзитом вантажів підприємницька діяльність учасників транзиту, що здійснюється в межах договорів (контрактів) перевезення, транспортного експедирування, доручення, агентських угод тощо;
- *учасники транзиту* – вантажовласники та суб'єкти підприємницької діяльності (перевізники, порти, станції, експедитори, морські агенти, декларанти та інші), які у встановленому порядку надають (виконують) *транзитні послуги (роботи)*.

Для вузькогалузевих термінів зручніше подавати визначення за першого вживання терміна в тексті, оскільки правник аналогічно оперує експліцитними дефініціями з прямим порядком слів і прямою або інверсованою логічною структурою:

Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ЦКУ, ст. 6).

У термінів, уживаних епізодично, домінує імпліцитно виражена дефініція: *Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи (ЦКУ, ст. 25, п. 1); Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно) (ЦКУ, ст. 355, п. 1).*

Типовим для експліцитної дефініції є просте речення зі складеним іменним присудком, що може функціювати з нульовою або лексично вираженою дієслівною зв'язкою. Нульова дієслівна зв'язка переважає у дефініціях, винесених на початок нормативно-правового акта. Дефініції оформлюють за допомогою дужок, тире, що відокремлює дефінієндум від дефінієнса:

Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, у якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звіти, стенограми, протоколи, аудіо-, відеозаписи, архівні матеріали тощо), допускається без її згоди (ЦКУ, ст. 296);

Фізична особа, яка позувала авторові фотографії, іншого художнього твору за плату, а після її смерті – її діти та вдова (вдівець), батьки, брати та сестри можуть вимагати припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору за умови відшкодування автору або іншій особі пов'язаних із цим збитків. (ЦКУ, ст. 308, п. 2);

Дефініції з лексично реалізованою дієслівною зв'язкою демонструють вузькогалузеві терміни на початку відповідного розділу, параграфу або статті. Услід за І. Вихованцем, К. Городенською виділяємо основні значен-

ня зв'язки: предикація ознаки, входження індивіда до складу класу, входження підкласу до складу класу, тотожності, причиново-наслідкові відношення, порівняння [1]. Функцію дієслова-зв'язки регулярно виконує дієслово *бути* у формі однини теперішнього часу – *є*, і спорадично – *вважати, вважатися (вважають, вважається)*. Дієслівна зв'язка *бути* формує пряму та інверсовану ЮК: **Сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор** (ЦКУ, ст. 510) (пряма синтаксична структура); **Альтернативним є зобов'язання, у якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій** (ЦКУ, ст. 529) (інверсована синтаксична структура).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, феномен колокацій перебуває у центрі проблемного кола корпусної юридичної лінгвістики. Синтагматика конструкцій є особливим статусом одиниць юридичного дискурсу, які забезпечують коректне сприйняття мовленнєвих дій комунікантами. Перспективами дослідження вбачаємо встановлення діахронної динаміки структурно-семантичних та соціопрагматичних властивостей юридичного тексту.

Література

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови/за ред. І. Вихованця. К. : Пульсари, 2004. 400 с.
2. Хворостянкіна А. В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669
3. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура: монографія. Дніпро: ЛІРА, 2020. 446 с.
4. Шкурко В. В. Лексикографічний агент екстракції колокацій у природномовному тексті. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2012. № 28. С. 31–35.
5. Opalek K., Wroblewski J. Zagadnienia teorii prawa. Warszawa: PWN, 1969. P. 264.
6. Otto W. Die Paradoxie einer Fachsprache. *Der offentliche Sprachgebrauch*. Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981. P. 44.

Referenses

1. Vykhovanets, I., Horodenska, K., (2004), *Theoretical morphology of Ukrainian language [Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy]*, Pulsary, Kyiv, 400 p.
2. Khvorostiankina, A. V., *Definitсии v zakonodavchikh tekstakh: pytannia teorii [Definitions in legislative texts: questions of theory]* URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669
3. Tsarova, I. V. (2020), *Suchasnyi ukrainskyi yurydychnyi tekst: leksyko-deryvatsiina struktura : monohrafiia. [Modern Ukrainian legal text: lexical-derivational structure]*. Dnipro : LIRA. 446 p.

4. Shkurko, V. V., (2012), *Leksykohrafichnyi ahent ekstraksii kolokatsii u pryrodnomovnomu teksti. [A lexicographic agent for the extraction of collocations in natural language text]*. Visnyk Kyivskoho nats. un-tu im. T. Shevchenka. Serii: Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka. № 28. P. 31–35.
5. Opalek, K., Wroblewski, J. (1969), *Zagadnienia teorii prawa*. Warszawa: PWN. P. 264.
6. Otto W. (1981), *Die Paradoxie einer Fachsprache*. Der öffentliche Sprachgebrauch. Band. II. Stuttgart: Klett-Cotta. P. 44.

• • •